

SADRŽAJ	strana
SPISAK SIMBOLA	ix
1. UVOD U BIOHEMIJSKO INŽENJERSTVO	1
1.1. RAZVOJ BIOTEHNOLOGIJE	2
1.1.1. Otkriće pencilina i razvoj tehnologije za njegovu proizvodnju	2
1.1.2. Razvoj moderne biotehnologije	4
1.2. PROIZVODNA REGULATIVA BIOLOŠKIH POSTUPAKA	6
1.2.1. Regulativa bioloških procesa sa korišćenjem genetičkih manipulacija	7
1.2.2. Moguće opasnosti korišćenja genetičkog inženjerstva i uticaj javnog mjenja	9
1.2.2.1. Prenosjenje gena za rezistenciju na antibiotike	10
1.2.2.2. Prenos alergija	10
1.2.2.3. Prenos polena sa GM biljaka	10
1.2.2.4. Socijalna, filozofska i etička pitanja korišćenja genetičkog inženjerstva	10
1.2.2.5. Uticaj javnog mjenja na korišćenje genetičkog inženjerstva	11
2. BIOLOŠKA OSNOVA BIOHEMIJSKOG INŽENJERSTVA	13
2.1. BIOTEHNOLOŠKI PROCESI	13
2.2. PREGLED OSNOVNIH TIPOVA I KARAKTERISTIKA ĆELIJA MIKROORGANIZAMA	15
2.3. HRANJIVE PODLOGE ZA GAJENJE MIKROORGANIZAMA	18
2.3.1. Makronutrijenti	19
2.3.2. Mikronutrijenti	21
2.3.3. Formulisanje hranjive podloge	22
3. OSNOVI PRENOSA INFORMACIJA U ĆELIJAMA	25
3.1. DNK KAO OSNOVA PRENOSA INFORMACIJA	25
3.2. REPLIKACIJA DNK	28
3.3. TRANSKRIPCIJA: PREPISIVANJE PORUKE	29
3.3.1. Razlike u transkripciji kod prokariotskih i eukariotskih ćelija	31
3.4. TRANSLACIJA GENETSKIH INFORMACIJA: PRENOS PORUKE DO PROIZVODA	32
3.5. POSTRANSLACIONE PROMENE PROTEINA	36
3.5.1. Prostorno uređivanje proteina	36
3.5.2. Dodavanje signalne sekvence	37
3.5.3. Glikozilacija	38
4. METABOLIZAM I METABOLIČKA REGULACIJA ĆELIJA	39
4.1. UVOD	39
4.2. BIOENERGETIKA ĆELIJE	40
4.3. TRANSPORT ELEKTRONA U ĆELIJI	42
4.4. METABOLIZAM GLUKOZE	43
4.5. METABOLIČKA REGULACIJA	48
4.5.1. Kontrola proteinske-enzimske sinteze	49
4.5.1.1. Indukcija	49
4.5.1.2. Katabolička regulacija	53

4.5.1.3. Povratna ili feedback regulacija	54
4.5.1.4. Regulacija u složenim metaboličkim putevima	56
5. PROIZVODNI MIKROORGANIZMI	59
5.1. UVOD	59
5.2. MIKROORGANIZMI OD INDUSTRIJSKOG ZNAČAJA	59
5.3. IZVORI MIKROORGANIZAMA	59
5.4. IZOLACIJA I SELEKCIJA PROIZVODNOG MIKROORGANIZMA	62
5.4.1. Metode direktnog izolovanja	62
5.4.2. Metode obogaćenja	63
5.4.3. Odabir korisnog mikroorganizma	63
5.5. POBOLJŠANJE PROIZVODNIH OSOBINA MIKROORGANIZAMA	64
5.5.1. Mutacije	65
5.5.1.1. Mutageneza	67
5.5.1.2. Selekcija mutanata	67
5.6. ČUVANJE PROIZVODNIH MIKROORGANIZAMA	70
6. OSNOVNE TEHNIKE GENETSKOG INŽENJERSTVA	71
6.1. UVOD	71
6.2. IZOLACIJA I PREČIŠĆAVANJE NUKLEINSKIH KISELINA	71
6.3. TEHNIKA KOMPLEMENTARNE DNK	72
6.4. RESTRIKCIONI ENZIMI – ENDONUKLEAZE	72
6.5. DNK LIGAZE	73
6.6. VEKTORI	73
6.7. PLAZMIDI	75
6.8. PRENOS GENA	75
6.9. GENETIČKI MARKERI	77
6.10. TEHNIKA REPLICIRANIH PLOČA	79
6.11. TEHNIKA PCR	80
6.12. DNK PROBE	81
6.13. TEHNIKA "PALJBE"	82
6.14. TEHNIKA BESMISLENIH GENA: ISKLJUČIVANJE GENA	83
6.15. SINTEZA GENA	83
6.16. GEL-ELEKTROFOREZA	84
7. RAST ĆELIJA	85
7.1. UVOD	85
7.2. RAST ĆELIJA U ŠARŽNOM SISTEMU	86
7.2.1. Metode određivanja koncentracije ćelija	86
7.2.1.1. Određivanja broja ćelija	86
7.2.1.2. Određivanja vijabilnosti ćelija	87
7.2.1.3. Određivanja ćelijske mase	89
7.3. KINETIKA ĆELIJSKOG RASTA U ŠARŽNOM SISTEMU	91
7.3.1. Koeficijenti prinosa biomase	95
7.3.2. Koeficijent održavanja	97
7.3.3. Mikrobnii proizvodi i njihova klasifikacija	98
7.4. UTICAJ USLOVA OKOLINE NA KINETIKU RASTA	99
7.4.1. Temperatura	99
7.4.2. Uticaj pH vrednosti	100
7.4.3. Uticaj koncentracije sastojaka hranjive podloge	101

7.4.4. Uticaj koncentracije rastvorenog kiseonika	101
7.4.5. Redoks potencijal	103
7.4.6. Rastvoreni ugljen-dioksid	103
7.4.7. Jonska jačina	103
7.5. TOPLOTA OSLOBOĐENA U MIKROBIOLOŠKOM RASTU	104
8. STEHIOMETRIJA ĆELIJSKOG RASTA I SINTEZE PROIZVODA	107
8.1. UVOD	107
8.2. STEHIOMETRIJSKI PRORAČUNI	107
8.2.1. Bilansiranje elemenata	107
8.2.2. Određivanje stepena redukcije	109
8.2.3. Određivanje koeficijenata prinosa	111
8.2.3.1. Teorijsko predviđanje koeficijenata prinosa	112
9. KINETIKA MIKROBNIH PROCESA	113
9.1. UVOD	113
9.2. KONCIPIRANJE MATEMATIČKOG MODELA BIOLOŠKOG PROCESA	113
9.3. KINETIČKI MODELI ĆELIJSKOG RASTA	114
9.3.1. Struktura i složenost modela	115
9.3.2. Korišćenje nestrukturiranih nesegregiranih modela za definisanje specifične brzine rasta	116
9.3.2.1. Model fiksne zapremine	116
9.3.2.2. Rast limitiran supstratom (Monodov kinetički model)	117
9.3.2.3. Modeli sa inhibicijom rasta	120
9.3.2.4. Model rasta filamentoznih mikroorganizama	122
9.3.3. Složeni modeli mikrobnog rasta	122
9.3.3.2. Hemijski strukturirani modeli	123
9.3.3.3. Kibernetiski modeli	124
10. KINETIKA I IZVOĐENJE BIOTEHNOLOŠKIH PROCESA U BIOREAKTORIMA	125
10.1. KINETIKA MIKROBNIH PROCESA U IDEALNIM BIOREAKTORIMA	125
10.1.1. Idealni šaržni bioreaktor	126
10.1.1.1. Bilansiranje mase u i šaržnom bioreaktoru	126
10.1.2. Protočni bioreaktor	128
10.1.2.1. Bilansiranje mase u idealnom protočnom bioreaktoru	130
10.1.2.2. Produktivnost protočnog bioreaktora sa idealnim mešanjem	134
10.2. IZVOĐENJE BIOLOŠKIH REAKCIJA U BIOREAKTORIMA	135
10.2.1 Izbor načina gajenja mikroorganizama	135
10.3. MODIFIKACIJE ŠARŽNIH I PROTOČNIH REAKTORA	137
10.3.1. Protočni reaktor sa recirkulacijom	137
10.3.2. Višestepeni protočni reaktor	139
10.3.3. Dolivni postupak	141
10.3.4. Postupak sa perfuzijom	143
10.4. SISTEMI SA IMOBILISANIM ĆELIJAMA	144
10.4.1. Aktivna imobilizacija ćelija	144

10.4.2. Pasivna imobilizacija: Biološki filmovi	150
10.4.3. Difuziona ograničenja u sistemima sa imobilisanim ćelijama	152
10.4.4. Bioreaktori sa imobilisanim ćelijama	153
10.4.5. Fermentacija čvrstih supstrata	155
11. BIOTEHNOLOŠKI PROCESI SA ANIMALNIM ĆELIJAMA	159
11.1. STRUKTURA I BIOHEMIJSKE KARAKTERISTIKE ANIMALNIH ĆELIJA	159
11.2. ANIMALNA ĆELIJSKA KULTURA	162
11.2.1. Prednosti i mane korišćenja animalne kulture	162
11.2.2. Razvoj animalne ćelijske kulture	163
11.2.3. Izvori i izolacija ćelijskih kultura	165
11.2.3.1. Direktno izolovanje iz tkiva	165
11.2. 4. Tipovi animalnih ćelija	167
11.2. 5. Normalne i transformisane ćelije	168
11.2.6. Diferenciranje ćelija	169
11.2.7. Ćelijske kolekcije - banke animalnih ćelija	171
11.2.8. Čuvanje ćelija	172
11.3. KULTIVACIJA ANIMALNIH ĆELIJA	172
11.3.1. Faze rasta u animalnoj kulturi ćelija	173
11.3.2. Održavanje sterilnosti prilikom gajenja ćelijske kulture	175
11.3.3. Oprema potrebna za kultivaciju animalnih ćelija	176
11.3.4. Uslovi gajenja	180
11.3.5. Hranjiva podloga	180
11.3.5.1. Dodaci hranjivoj podlozi	182
11.3.6. Praćenje i kontrola ćelijskog rasta	183
11.3.7. Indirektne metode određivanja koncentracije ćelija	184
11.3.7.1. Određivanje koncentracije glukoze	184
11.3.8. Merenje vijabilnosti ćelija i citotoksičnosti na bazi smanjene sposobnosti rasta	184
11.3.9. Identifikacija ćelijske linije	186
11.3.10. Analiza ćelijskog ciklusa	188
11.4. HIBRIDOMA ĆELIJE – IZVORI MONOKLONSKIH ANTITELA	189
11.4.1. Monoklonska antitela i njihova proizvodnja	189
11.4.1.1. Imunizacija	191
11.4.1.2. Hibridizacija ćelija - postupak fuzije	192
11.4.1.3. Selekcija ćelija	193
11.4.2. Testovi za određivanje koncentracije monoklonskih antitela	195
11.4.2.1. ELISA test	196
11.4.2.2. RIA- radioimunotest	199
11.4.2.3. Afinitivno vezivanje	199
11.4.2.4. Imuno gel-elektroforeza	199
11.4.3. Humana monoklonska antitela	199
11.5. GAJENJE KULTURA ANIMALNIH ĆELIJA U VEĆIM RAZMERAMA	200
11.5.1. Tipovi rektora za gajenje animalnih ćelija	200
11.5.1.1. Bioreaktor sa mešanjem	201
11.5.1.2. Air-lift bioreaktor	203
11.5.1.3. Bioreaktor sa fluidizovanim slojem i kolona sa pakovanjem	204
11.5.1.4. Bioreaktor sa keramičkim punjenjem	204

11.5.1.5. Bioreaktor sa šupljim vlaknima	205
11.6. PROIZVODI NA BAZI ANIMALNE KULTURE	205
11.6.1. Produktivnost sistema animalne ćelijske kulture	206
11.6.2. Komercijalni proizvodi animalne ćelijske kulture	207
11.6.2.1. Monoklonska antitela	207
11.6.2.2. Virusne vakcine	207
11.6.2.3. Glikoproteini iz ćelija sisara	210
11.6.2.3.1 Interferoni	210
11.6.2.3.2. Plazminogen aktivator	212
11.6.2.3.3. Aktivatori zgrušavanja krvi	213
11.6.2.3.4. Eritropoetin	214
11.6.3. Rizici u proizvodnji proizvoda ćelijskih kultura	214
11.6.3.1. Bezbednost ćelijske linije	214
11.6.4. Ćelije kao proizvodi	214
11.6.4.1. Inženjerstvo koža i tkiva	215
12.6.4.2. Kulture organa	215
12.6.4.3. Toksikološki testovi	216
11.6.4.4. Genska terapija	216
12. BIOTEHNOLOŠKI PROCESI SA BILJNIM ĆELIJAMA	217
12.1. OSOBINE BILJNIH ĆELIJA I NJIHOVO GAJENJE <i>IN VITRO</i>	218
12.1.1. Mikropropagacija biljaka	219
12.2. PROIZVODNJA SEKUNDARNIH METABOLITA NA BAZI KULTURA BILJNIH ĆELIJA	221
12.2.1. Parametri gajenja biljnih ćelija u cilju proizvodnje metabolita	221
12.2.1.1. Osobine biljnih ćelija u kulturi	223
12.2.2. Mehanizmi povećanja sinteze sekundarnih metabolita	223
12.3. BIOREAKTORI ZA GAJENJE KULTURA BILJNIH ĆELIJA	224
12.3.1. Bioreaktori za kulture u suspenziji	224
12.3.2. Bioreaktori sa imobilisanim ćelijama	226
12.3.3. Bioreaktori sa organizovanim tkivom	227
12.4. EKONOMIČNOST KULTURE BILJNOG TKIVA	229
12.5. KORIŠĆENJE GENTIČKOG INŽENJERSTVA U GAJENJU BILJAKA	230
12.5.1. Tehnike za dobijanje transgenih biljaka	232
12.5.1.1. Transformacija pomoću <i>Agrobacterium-a</i>	232
12.5.1.2. Bombardovanje česticama (shot-gun)	234
12.5.2. Ostvarivanje rezistencije na herbicide	235
12.5.3. Ostvarivanje rezistencije na štetočine i bolesti	236
12.5.3.1. Ostvarivanje rezistencije na insekte	236
12.5.3.2. Ostvarivanje rezistencije na viruse	236
12.5.4. Ostvarivanje boljeg kvaliteta biljaka	237
12.5.4.1. Ostvarivanje veće trajnosti proizvoda	237
12.5.4.2. Ostvarivanje boljih nutritivnih i tehnoloških osobina	238
12.5.4.3. Genetčke manipulacije u cilju modifikacije metabolizma	238
12.5.4.4. Genetčke manipulacije u cilju proizvodnje proteina (biljnih vakcina)	238

13. BIOTEHNOLOŠKI PROCESI SA GENETSKI MODIFIKOVANIM ĆELIJAMA	239
13.1. UVOD	239
13.2. UTICAJ PROIZVODA NA PROCESNU STRATEGIJU	240
13.3. IZBOR SISTEMA VEKTOR-DOMAĆIN	241
13.3.1. Pregled sistema domaćina	241
13.3.2. <i>Escherichia coli</i>	242
13.3.3. Gram-pozitivne bakterije	244
13.3.4. Niže eukariotske ćelije	245
13.3.5. Ćelije sisara	247
13.3.6. Sistem ćelije insekata - baculovirus	248
13.3.7. Korišćenje transgenih životinja	249
13.3.8. Korišćenje transgenih biljaka i kulture biljnog tkiva	250
13.3.9. Poređenje različitih sistema i strategija	250
13.4. OGRANIČENJA PROCESA: GENETIČKA NESTABILNOST	252
13.4.1 Segregacioni gubitak	253
13.4.2. Strukturna nestabilnost plazmida	254
13.4.3. Mutacije ćelija domaćina	254
13.4.4. Nestabilnost uslovljena većom brzinom rasta	254
13.5. PROJEKTOVANJE I KONSTRUKCIJA PLAZMIDA	255
13.6. PREDVIĐANJE INTERAKCIJA ĆELIJA DOMAĆINA I VEKTORA I GENETIČKE NESTABILNOSTI	259
14. BIOTEHNOLOŠKI PROCESI SA MEŠANIM KULTURAMA	265
14.1. UVOD	265
14.2. OSNOVNE VRSTE INTERAKCIJA U MEŠANIM KULTURAMA	265
14.3. MODELI INTERAKCIJA U MEŠANIM KULTURAMA	265
14.4. MEŠANE KULTURE U PRIRODI	269
14.5. INDUSTRIJSKO KORIŠĆENJE MEŠANIH KULTURA	269
SPISAK SKRAĆENICA	273
LITERATURA	277